Muhammed Rıdvan Kaya ORCİD: 0009-0008-9254-6532

Allah'ın Varlığı: Ontolojik Ve Kelâmi Bir Açıklama

Felsefe tarihinin en kadim ve en derin sorusu şudur: Neden hiçlik değil de bir şey var? Bu soru yalnızca meraktan değil, aklın zorunlu bir yöneliminden doğar. Var olan her şey, varlığını sorgulatır. Ve bu sorgulamanın sonunda akıl, ya sonsuz bir açıklama zinciriyle tatmin olmaya çalışır ya da açıklamayı tamamlayacak bir ilk ilkeye ulaşır.

VAROLUŞUN TEMEL AYRIMI

Mümkün Varlık Nedir?

Var olan her şey, önce şu soruya muhatap olur: Bu şeyin var olması zorunlu muydu, yoksa var olmaması da mümkün müydü? Eğer bir varlığın yokluğu düşünülebiliyorsa —yani varlığı ile yokluğu arasında mantıksal bir zorunluluk ilişkisi yoksa— o varlık mümkün varlıktır. Taşın var olması ya da olmaması çelişki doğurmaz. Güneş sisteminin var olması ya da olmaması da çelişki doğurmaz. Dolayısıyla evrendeki gözlemlediğimiz her nesne, her sistem, her olay mümkün varlık kategorisine girer. Mümkün varlığın belirleyici özelliği şudur: varlığı için kendisi dışında bir açıklayıcı sebebe muhtaçtır. Var olmak için yeterli gerekçeyi kendi bünyesinde taşımaz; bu gerekçe dışarıdan gelmelidir.

Muhdes Varlık: Zamansal Boyut

Mümkün varlık kavramına zamansal bir boyut eklendiğinde karşımıza muhdes varlık çıkar. Muhdes, sonradan var olan demektir. Var olmadan önce yok olan her şey muhdesdir. Evrendeki tüm varlıkların değişim içinde olduğu gözlemlenebilir bir gerçektir. Değişim ise sürekliliği değil, yenilenmeyi ifade eder. Her yenilenme, bir önceki durumun sona ermesi ve yeni bir durumun başlamasıdır. Dolayısıyla değişen her şey, belirli bir anda var olmaya başlamıştır ve bu başlangıcı açıklayan bir sebep gerektirir.

Zorunlu Varlık: Kavramın Zorunluluğu

Mümkün varlıkların her biri bir sebep gerektiriyorsa, bu sebepler zinciri nereye gider? Akıl burada iki seçenekle karşı karşıyadır:

Birinci seçenek: Sebepler zinciri sonsuza dek gider. Her varlık bir öncekiyle, o bir öncekiyle, o da bir öncekiyle açıklanır; bu zincir hiçbir zaman kapanmaz.

İkinci seçenek: Zincir, kendisi bir sebebe muhtaç olmayan, varlığı bizzat kendinden gelen bir varlıkta son bulur.

Birinci seçenek —sonsuz gerileme— görünürde bir açıklama sunuyor gibidir; ancak aslında açıklamayı süresiz olarak ertelemektedir. Sonsuz bir açıklama zinciri, hiçbir açıklama üretmemekle eşdeğerdir; çünkü varlığın tamamı hâlâ asılsız kalmaktadır. Zincirin her halkası "neden var?" sorusuna "bir önceki halka yüzünden" yanıtını verir; ama bu yanıt, soruyu çözmez; yalnızca başka bir soruya dönüştürür. Dolayısıyla en tutarlı ve çelişkisiz açıklama, varlığı kendinden gelen, sebep zincirinin dışında duran bir zorunlu varlığın kabulüdür.

ZORUNLU VARLIĞIN ZORUNLU NİTELİKLERİ

Zorunlu Varlık kavramı —ki İslam kelâm geleneğinde buna Vacibü'l-Vücud denir— yalnızca bir kavramsal çıkarım değildir. Bu kavramın içinden, o varlığın sahip olması gereken belirli nitelikler zorunlu olarak çıkar.

Bağımsızlık

Zorunlu Varlık, hiçbir şeye bağlı değildir. Çünkü herhangi bir şeye bağlı olsaydı, varlığı o şeye muhtaç olurdu. Muhtaçlık ise zorunluluğu ortadan kaldırır; muhtaç olan varlık mümkün varlık olurdu. Dolayısıyla Zorunlu Varlık, tam anlamıyla bağımsız ve kendi kendine yetişen bir varlıktır.

Tekillik

Zorunlu Varlığın birden fazla olması mümkün müdür? Hayır. Şöyle ki: İki ayrı Zorunlu Varlık var olsaydı, birbirinden ayırt edilmeleri gerekirdi. Ayırt edici her özellik ise bir sınırlamayı ifade eder; sınırlı olan ise zorunlu değil, mümkün olur. Bu çelişki, Zorunlu Varlığın tek olmasını zorunlu kılar.

Nedensizlik

Zorunlu Varlık, sebep zincirinin başlatıcısıdır; dolayısıyla zincirin içinde yer almaz. Onun varlığının "neden" i yoktur; çünkü varsa açıklama tamamdır, yoksa hiçbir açıklama mümkün değildir. Bu, varlığının nedensiz olduğu anlamına gelir; nedensizlik burada bir eksiklik değil, zorunlu varlığın tanımından çıkan bir niteliktir.

Mutlak Zorunluluk

Zorunlu Varlığın yokluğu, hiçbir sebepler zinciriyle açıklanamaz; çünkü sebepler zincirinin kendisi bu varlığa dayanmaktadır. Dolayısıyla bu varlığın yok olması mantıksal olarak imkânsızdır. Varlığı zorunlu, yokluğu ise düşünülemezdir.

EVRENİN DURUMU VE AÇIKLAMA GEREĞİ

Evren Değişim İçindedir

Gözlem bize şunu gösterir: Evrendeki her şey değişmektedir. Atomlar bileşimlerini değiştirir, yıldızlar doğar ve söner, canlılar büyür ve ölür, galaksiler genişler. Değişim, bir halin bitmesi ve yeni bir halin başlamasıdır. Başlayan her şey ise başlamadan önce yoktu. Dolayısıyla evrendeki her şey, belirli bir anda var olmaya başlamıştır.

Evreni Oluşturan Parçaların Toplamı Evreni Aşmaz

Evren, mümkün varlıklardan oluşmaktadır. Mümkün varlıkların her biri açıklama gerektiriyorsa, bu varlıkların toplamı da —yani evrenin tamamı— açıklama gerektirir. Parçaların her birinin taşıdığı muhtaçlık özelliği, toplamda ortadan kalkmaz. Bin tane "var olma sebebine muhtaç" varlık bir araya geldiğinde, bu toplam kendi kendini açıklayan bir varlığa dönüşmez.

Sonsuz Gerilemenin Yetersizliği

Evrenin açıklamasını sonsuz bir sebep zincirine havale etmek, açıklamayı süresiz olarak ertelemektir. Bu yaklaşımın sorunu epistemolojik değil, ontolojiktir: Zincirin

hiçbir noktasında varlık, asılsızlıktan kurtarılmamaktadır. Her halka varlığını bir öncekinden alıyor, o da bir öncekinden, o da bir öncekinden... Hiçbir noktada "işte bu varlık, var olma gücünü kendi bünyesinde taşıyor" denemez. Dolayısıyla zincirin tamamı varlık açısından havada kalmaktadır.

En Tutarlı Açıklama

Aklın ulaşabileceği en tutarlı, en çelişkisiz açıklama şudur: Evrenin varlığı, kendisi dışında, varlığı zorunlu olan bir varlığa dayanmaktadır. Bu, mantıksal bir kanıtlama değil; olası açıklamalar arasında en sağlam, en kendi içinde tutarlı olanıdır. Evren var olmaya başlamıştır ve bu başlangıcın açıklaması, mümkün varlıklar arasında değil, Vacibü'l-Vücud'da bulunmaktadır.

VAHYIN TAMAMLAYICI ROLÜ

Aklın Sınırı

Akıl, Zorunlu Varlığın var olduğunu en tutarlı biçimde önerebilir; fakat bu varlığın ne olduğunu, hangi sıfatlara sahip bulunduğunu, insanla nasıl bir ilişki kurduğunu kendi başına kesin olarak belirleyemez. Akıl, varlığı zorunlu, tek ve nedensiz bir ilk ilkenin var olması gerektiğini gösterir. Ama bu ilkenin "ilim", "irade", "kudret" gibi sıfatlara sahip olduğunu, tarihin içine vahiy yoluyla girdiğini, insanı yarattığını ve ona sorumluluk yüklediğini —bunlar akılla çıkarılabilecek sonuçlar değil, vahyin bildirdiği hakikatlerdir.

Vahyin İşlevi

Kur'an-ı Kerim, aklın ulaştığı bu ilk ilkeyi —Zorunlu Varlığı— Allah olarak tanımlar ve O'nun niteliklerini, insanla ilişkisini, tarih içindeki tecellisini açıklar. Bu anlamda vahiy, aklın tamamlayıcısıdır; onu iptal etmez, onu aşar.

Akıl şunu söyler: Bir Zorunlu Varlık olmalıdır.

Vahiy şunu ekler: O Varlık Allah'tır; işte O'nun sıfatları, işte O'nun emirleri, işte O'nunla ilişkinin yolu.

Bu ilişki, kelâm geleneğinin özüdür: Akıl kapıyı açar, vahiy içeri girer.

Kesinlik Sınırları

Burada şu iddiada bulunulmamaktadır: Allah'ın varlığı salt akılla mantıksal zorunlulukla ispat edilmiştir. Bunun yerine şu iddia öne sürülmektedir: Allah'ın varlığı, var olan açıklamalar arasında en tutarlı, en çelişkisiz ve en kapsamlı olandır; bu sonuç vahiyle pekiştirilmekte ve tamamlanmaktadır. Aklın "kesin ispat" iddiasında bulunması, aklın sınırlarını aşmasıdır. Aklın en güçlü olduğu yer, tutarlılık analizidir: Hangi açıklama kendi içinde daha az çelişki taşıyor? Hangi açıklama varlığın tamamını daha eksiksiz kuşatıyor? Bu sorulara verilen yanıt, Vacibü'l-Vücud'a —Allah'a— işaret etmektedir.

BİRLEŞİK SONUÇ

Evren mevcuttur. Bu mevcudiyet, açıklama talep eder. Açıklama, ya sonsuz bir gerilemeyle ertelenir ya da kendisi açıklanmaya muhtaç olmayan bir varlıkta son bulur. Sonsuz gerileme açıklama üretmez; dolayısıyla tutarlı olan seçenek, varlığı kendinden gelen bir Zorunlu Varlığın kabulüdür. Bu Zorunlu Varlık zorunlu olarak tektir, bağımsızdır, nedensizdir ve yokluğu düşünülemez. Tüm mümkün varlıklar —evrenin tamamı dahil— bu varlığa ontolojik olarak bağlıdır; O olmadan ne var olabilirler ne de varlıklarını sürdürebilirler. Akıl bu sonuca ulaşır. Vahiy bu sonucu alır, isimlendirir ve derinleştirir: Bu Zorunlu Varlık Allah'tır. Her şeyin yaratıcısı, her şeyin devam ettiricisi, her şeyin nihayetinde döneceği. Bu bir ispat belgesi değil; bir açıklama modelidir. Aklın kabul ettiği, vahyin tamamladığı, kelâm geleneğinin işlediği bir model. Amacı, akıl yürüten her insanı şu sonuca davet etmektir: Var olanın tamamına bakıldığında, en tutarlı, en derin ve en kapsayıcı açıklama Allah'ın varlığıdır.